

A régi diákéletről.¹

(Életfentartás, ruházat, hajviselet.)

Mikor négy évvel ezelőtt a régi iskolából kiköltöztünk, búcsút mondtunk a diákélet sok oly sajátosságának is, amelyet ma hiába keresünk, sehol sem találunk meg egyebüttl, csak régi megsárgult foliánsok és jegyzőkönyvek lapjain akadunk nyomaira. Ugy vagyunk ezzel is, mint a népviseletekkel és szokásokkal, melyek eredeti hamisítatlan tisztaságukban mai napság már ritkán találhatók fel s minél tovább haladunk az általános művelődés áramlatában, annál kevesebb nyomára bukkanunk a nép gondolkodás- és érzésmódját leghívebben feltűnítő sajátságoknak. Ideje, hogy a mi a múltból még megmenthető, megmentjük.² A jelen és a jövő a multon épül fel s ez a mult sok tanulságot szolgáltat a továbbépítés és haladás irányítására.

A következőkben a 18. század végi és a 19. század eleji diákéletnek egy néhány érdekes sajátosságát, főképp az élet fenntartására, a ruha- és hajviseletre vonatkozókat fogom ismertetni. A régi diákéletnek sok kedves és vonzó mozzanata volt. Az ú. n. *egyenruhás diákok* (societas togata) külön társaságot alkottak, a mely a legszélesebb körű autonómiával maga kormányozta önmagát, részben saját maga hozta és hajtotta végre törvényeit. Ma ez szinte érthetetlennek látszik s önkéntelenül is feltolakodik az a gondolat, hogy szabadságukat, önkormányzatukat szabadossággá, féktelenséggé engedték fajúlni. Korántsem! Sokkal szigorúbban kezelték saját magukkal szemben a törvényeket, mint gondolni lehetne. A tógás diákok között az első volt az *iskola-főnök* (senior). Ezt az ifjúság a tanári kar és néha a consist. jelenlétében választotta. A legnagyobb kitün-

¹ Felolv. a Dávid Ferencz-Egyletben.

² Ez a tapasztalat indíthatta városunk két kiváló tanfériát az utóbbi időkben arra, hogy a régi diákélettel foglalkozzanak. Török István dr., a ref. kollég. érdemes igazgatója, az Erd. Irod. Társaság egyik ez évi ülésén olvasott fel e kérdéstről, főképp a fegyelmi eljárással foglalkozva. Kozma Ferenc felügy.-gondnoknak pedig a *Család és Iskola* (1905. 1., 2., 3. sz.) hasábjain „*Visszapillantás fél század előtti iskolai életünkre*“ c. a régi diákéletnek igen kedves és vonzó képét tárja fel az olvasó előtt s kifejezi sajnálatát afölött, hogy e tekintetben sem tettünk meg mindent, hogy megmentjük a múltból a mi érdemes a megmentésre s tanulságos a jövőre.

tetés, a mi egy diákot érhetett. A választás rendszerint a legméltóbbra, legérdemesebbre esett. A főnökök közül, külföldi egyetemek végzése után, sok lett tanár s püspökeink közül is sok volt főnök. 1814-ben Szabó Sámuel keresztúri igazgató nyugodalomba vonul s a consistorium Koronka József főnököt küldi ki helyébe igazgatónak. Ez mutatja, minő tekintélyes állás volt a főnöké! A főnök az ifjúság atyja, a törvények kezelője, ellenőre, végrehajtója, a bennlakás felügyelője. Elnöke az ú. n. *esküdt-széknök*. Az esküdtszék volt az a forum, a mely a diák minden fegyelmi ügyében és kihágásaiban ítelt. Tagjait (12) kezdetben minden megszorítás nélkül a ifjúság maga választotta; később azonban (1782) a főhatóság elrendelte, hogy esküdtnek (iuratus) csak olyan választható, a kinek az előbbi évben semmi büntetése nem volt. (Az ilyent *albásnak* nevezték.) Ezek az egész ifjúság előtt esküt tettek a törvények megtartására és a hibák javítására. Hogy mennyire kiterjedt hatáskörük, mutatja az, hogy többek között az ú. n. *köztanítók* (publicus praeceptor) felügyelete és ellenőrzése is hozzájuk tartozott. A köztanítók tanították a mai öt alsó osztálynak megfelelő osztályokat minden tárgyra. Ha az esküdt hibázott, vagy megfosztották azonnal hivatalától, vagy kétszeresen büntették. Ez az esküdtszék ítélkezett a diák minden ügyében. Az eseteket s a kiszabott büntetéseket az egész diákság előtt az ú. n. *divisio* alkalmával hirdették ki.

Hogy mi az a *divisio*? Ennek megmagyarázásával feljárul az a mód, a hogyan a diákok magukat fentartották. T. i. ők maguk szereztek meg maguknak különböző módokon a fentartásra szükséges pénzt. Egyik módja volt a pénzszerzésnek a *cantatio*. A városban lakó unitárius családokat felosztották 3—4 csoportba utcánként s ezeket rendre járva, énekeltek és verseteket mondtak. A kapott pénzt átadták a főnöknek. A *cantatiót* a consist. 1784-ben eltörli s csak a *salutatiót* engedi meg. Ez évben 16 salutatórt küld ki a diákság: a papokhoz 2-t, tanárokhoz 2-t, egyik az *exactor* latinúl, másik a *poeseos praeceptor* magyarul mondja el az üdvözlést. 2—2-t a belső- és külsőközép-u. polgárokhoz; 2—2-t a belső és külső monostor-u.; 2—2-t a belső és külső magyar-u. és 2-t a külső hid-u. polgárokhoz.

A pénzszerzés másik módja volt az *astatio*. T. i. a sátoros ünnepeken egy-egy diák kiállott pohárral vagy tányérral kezében a diplomájátokba s a kijövő hívek pénzadományokat nyújtottak, melyeket megint a főnöknek szolgáltattak be. A mai templom felépítése előtt a monostori és közép-u. imaházak előtt, egy ideig még a szegényekházánál és a lengyel unitáriusok temploma előtt is; később a mai templom mind három ajtaja előtt. 1779. ápr. 3-án Fehérvári Sámuel felesége Pákei Judit ajándékkul küld a diákoknak egy ruhát, melynek sarkaira oroszlanok voltak hímezve, hogy az astatórok a pénzgyűjtésre szol-

gáló poharakat abban tartják. „Istenem, szaporítsd meg az ilyen vagy hasonló patronák számát, ezt pedig tartsd meg a mi társaságunk vígasztalására. Amen”, kiált fel a főnök.

Jövedelmük volt továbbá, miként ma is --- a *legatióból*. Ünnepekre kimentek egyes eklézsiákba és patronusokhoz istentiszteletet tartani s a hozott pénz egy része a közcassába ment a főnökhöz.

A Kolozsvárra érkező urakat, nemeseket, (a fejedelmeket is) mindjárt megérkezésük után az ú. n. *exploratorok* kiszimatolták s a főnök egy pár diákot küldött üdvözlésükre. A szives figyelemért kapott pénz (salutatio) ismét a közcassába ment.

Lakodalmakon, keresztelőkön, temetések¹ mindig ott voltak a diákok s az alkalomhoz szabott versekért, köszöntőkért jó ebédeket s pénzt kaptak, a mi mind a diákság közös cassájába vándorolt.

Ilyen figyelmesség volt a diákok részéről a *betegeknél való cirrasztás*, a miért szintén pénzt kaptak.

Volt a kollégiumnak szőlője, gyümölcsöse a Házsongárdban, Békáspatakban és Lombon. Ők magok művelték, kapálták, a termést eladták s a befolyó pénz közös cassájukba ment.

1796-ban a torokó-szentgyörgyi curatorhoz atyafiságos levelet küld a főnök s szépen megkéri, hogy a hivatól kérjen s küldjön a coetusnak egy néhány kapát. A curator egy igen érdekes levél kíséretében küld 16 kapát. A főnök megjegyzi, hogy eddig mindig köicsön kellett kérniök a kapákat a polgároktól s ezért sok kellemetlenségük volt.

A büntetések nagy része pénzbüntetés volt s mind ide folyt be. Aztán kezdetben az eklézsia, később a consistorium havonként kétszer adott segílyt a diákok pénztárának.

Az így összekéregtetett, összegyűjtögetett pénzt bizonyos arány szerint felosztották s ez volt a *divisio*, még pedig egy volt hetenként (*divisio septimanalis*) s egy negyedévenként (*divisio generalis*). E bevételekről s osztozkodásról az iskola-főnök naplót vezetett (*fasciculus*) s ezen kívül bejegyezte ide az esküdtszék tárgyalásait és határozatait, valamint a diákság életében előforduló nevezetesebb eseményeket.

Ilyen módon tartották fenn magukat a régi diákok s midőn ezekről megemlékezünk, lehetetlen elfelednünk azt a valóban szép és atyafiságos benső viszonyt, a mely kezdettől fogva fennállott a diákság és a kolozsvári eklézsia között. Ezt az eklézsia, ennek hiveit tekinthetjük a diákság legelső jóltevőjének, legbővebb kezű patronusának. Azonban ez a kezdetben benső viszony az idők folyásával lassan-lassan kezdett elhide-

¹ A nagyobb temetések alkalmával a diákok, a köztanítók és hivatalnokok verseket készítettek, azokat kinyomatták a mai szomorújelentés min-tájára.

gűlni s már a 19. százév elején (1810) a diákság panasszal fordul a kolozsvári eklézsia ellen a consistoriumhoz. Az okot a panasz kitérésére az adta, hogy az eklézsia határozatot hozott, mely szerint a kollégium halottjait nem harangoztatja el ingyen, hanem a harangozónak megszabott díjat le kell fizetni. A diákok előadják, hogy a karácsonykor, húsvéti-bőjtben s Szent-Mihály napkor adott jótéteményekért tanulásk káros hátramaradásával, ruháik szaggatásával sok szolgálatot tesznek: temetésekén vagy ingyen, vagy csekély fizetésért megjeleenek, vasárnap délután istentiszteleteket tartanak s ezért a nyári 2 havi vacatióra 13-nak itt kell maradnia s mindezekre igen terhes büntetés mellett köteleztetnek. Mégis mindez ideig egész készséggel s panasz nélkül teljesítették kötelességeiket, „noha régtől fogva keservesen tapasztalták, hogy az eklézsia „nemely tagjai nem gondolván meg ezen sokféle szolgálattételeiket, magok beneficiumaikat zúgolódásokkal, panaszkodásokkal, pirongatásokkal, terminustételekkel adnák, sőt efelett őket csúfos és alacsonyító nevezetekkel illetnék”; közelebbről pedig a harangozás díját a diákokra nézve nemcsak megállapította az eklézsia, hanem követelte is, holott a harangozó kollégiumi segítők nélkül temetésre sohasem harangoz: mindezeknél fogva lemondanak az eklézsia minden eddigi javadalmairól, a mendikánsok kéregetéseiről, kéri eddigi szolgálataik alól való fölmentésüket, vagy ha ez semmiképen sem lehetne, tett szolgálataikért illő jutalom megállapítását és kieszközlését. A consistorium elismeri a jótéteményekben való meghidegülest, de nem az egész eklézsia, csak egyes tagok részéről s a nagy drágaságot hozza fei okul. De a dolgot bölcseségével szépen elsimitja. Igaz ugyan, hogy a temetési s templomi szolgálat némi részben a ceremóniák díszére van, de „nagyobb részben” az ifjaknak, a papi, mesteri hivatalra való előkészületül s ezért a jövedelem inkább ösztönzésül tekintetű, mint fizetésűl. Az egyetértésnek és egységnek az eklézsia és kollégium között öröknek kell lenni, mint eklézsziánk s statusunk fennállása. Ezért az eklézsia sem tagadhatja meg atyafiságos szeretetét, melyet már 200 év óta gyakorol, aminthogy előbbi határozatát megsemmisítve kimondotta, hogy az iskola halottjai felett 4-szer s ingyen fog harangoztatni. Másfelől pedig a diákság sem mondhat le jövőre is a jótéteményekről, mert csak neve állandó, de tagjaiban mindig változó, mint a folyó s ha mindkét fél akarná is a szétválást, a consist. úgy sem engedné meg a főconsist. nélkül. Végül inti a hiveket az atyafiságos szeretet buzgóbb gyakorlására s a diákokat esöndes magaviseletre és hivatalos kötelességeiknek hű és pontos teljesítésére.

Mikor a tanuló az alsó osztályokat elvégezte s beállott a diáki társaságba, egy *gabonás zsákol* kellett adnia a társaságnak. Ez azért volt szükséges, mert a kollégiumnak sok bevétele, jövedelme volt gabonában, melyet aztán a kollégium két *sütő*-

házában dolgoztak fel. 1802-ben 34 tógás diák kérelmez a consistoriumhoz, hogy ezután ne kényszeríttessenek a tógás diákok társaságába való belépéskor gabonás zsák adására, minthogy most „a kollégiumnak solhunnan gabonabéli jövedelme“ nincs. A consistorium el is engedi a zsákot, de ehelyett a könyvtár részére fejenként 100 denárt kell fizetni. A sütő-lázak ez időben bérbe voltak adva. 1806-ban a consistorium változtat e rendszeren. A mostani szűk idők mestohaságai miatt sok ifjú élelmet nem tudván megszerezni, elhatározzák, hogy ezután ne adassanak bérbe, hanem a bérlők helyett más „*bekkernek*“ fogadtassanak s a kollégium tisztartója (perceptor) felügyelete mellett, az ezelőtt is gyakorlatban volt szokás szerint, egy kirendelt diák házilag kezelje. Ez beveszi hetenként a vámkenyereket s azokat a szegényebb, de jó igyekezetű s erkölcsű tanulók között a piacnál olcsóbb árban, bizonyos időre hitelben kiosztja. A bevett s eladott kenyerekről, azok áráról minden három hónapban számadást kell beterjeszteni.

A diákok egyenruhában jártak.

Az *egyenruha* a legszigorúbban meg volt határozva. Attól eltérő ruhát viselni nem volt szabad a diáknak sem a városon, sem ha kapálni, sem ha aratni ment, sem odahaza vakációkon. A papok és mesterek is ugyanolyan egyenruhát viseltek. De épen a fennálló szigorú szabályok miatt sok baja és kellemetlensége volt a diáknak. Egy-egy juratus mindegyre megcsípett egy-egy diákot, hogy nem szabályszerűen volt öltözve s vitte az esküdtszékre. Ez pedig könyörtelenül kiróttá rá a büntetést. 1818-ig az egyenruha fekete nyakkendő, sötétkék posztó nadrág, rövid, derékig érő dolmány, bárányprémmel szegélyezett, hosszú, térdén alúl érő mente (toga) magyar eszima és magas, felül szélesedő süveg volt. A rövid dolmányra jött aztán fekete sinorból öv, melyet elhagyni nem volt szabad.

1804-ben az Ürmösön tartott főtanácson jelentik, hogy a diákok ünnepek alkalmával „szabad tetszések szerint felővezetelen“ kezdettek járni a patronusokhoz és ekklézsiákba s az istentiszteleteket is így végzik. A főtanács szigorúan meghagyja az igazgatónak, hogy a törvényeket megtartassa a diákokkal.

Körmöczi igazgató 1808-ban, a Csókfalván tartott zsinaton előadja, hogy a diákok „köntösök viselésében, nevzetesen a kalapra nézve“ abusosokat hoznak be. Ez időben kezdett divatba jönni az a kalap, a mely alakra hasonlít a katonarvosok esakójához, csakhogy ezt hosszában viselik, amazt pedig keresztben. 1809-ben a kolozsvári főtanácson újból előkerül ez a panasz, mikor Körmöczi megbízatik, hogy még ez ülésre terjessen be egy javaslatot az öltözetre s hajviseletrre vonatkozólag. A javaslatot beterjeszti, elfogadják s a főtanács összes tagjai jelenlétében ki is hirdetik. 1813. évi főtanácscon kéreással jelennek meg

az ifjak. Engedtessek meg nekik, „hogy az eleitől fogva szokásban volt hosszú prémes” mentét, dolmányt és övöt más valami kevesebb költségbe kerülő köntössel” cserélhessék fel. A főtanács a kérést elutasítja, az ifjúságot szigorúan megdorgálja s a törvényeknek szigorú megtartására minden iskolai jövedelmeik s az iskolában való lakhatás elvesztése terhe alatt kötelezi.

Két évvel később, 1815-ben, a főtanácson megint az a panasz, hogy a diákok az öltözetről hozott törvényeket nem tartják meg s e rossz megakadályozására hathatós eszközről gondoskodván, elrendelik, hogy a törvényeket az iskolai év elején, szeptember három első napján fel kell olvasni.

A régi, kimért, hajporos, ceremóniákat szerető világ azonban mindinkább tűnőben volt. A gyakorlatiasabb irányú korszellem kopogtatni kezdett az iskola kapuján is. A diákság kérését csak ideig-óráig lehetett visszautasítani. Az 1818. évi főtanács végre enged a diákok kérésének s az öltözetre nézve új szabályokat hoz. Az eddigi költséges, hosszú prémes mente (elamis) s rövid dolmány helyett most már sötét, szederjes posztóból készült szárközépig érő hosszú dolmány (longa tunica) „15 fái magyaró nagyságú szörgombokkal, mindig begombolva, két oldalt ugyanannyi pikkely és nem makk” minden cifra kihányásoknak, tarkázásoknak és csatározásoknak eltávolításával; a dolmány kereken zsinorral beszegendő s hátul a hasítékja 3 collnyi. Az eddigi zsinor-öv ezután is meghagyatik, de úgy, hogy kötéseiben és rojtjában semmiféle cifraság, ú. m. arany-, ezüst-, vagy szőrfonállal való tarkázat ne legyen, hanem egészen fekete zsinorból és szőrből készüljön. A fehér nyakra való teljességgel eltiltatik, e helyett fekete selyem nyakra való, mely alá fehéret, úgy, hogy fél újjnyira kiálljon, szabad kötni; fennálló gallér, elő- vagy sapotlis ing egyáltalában megtiltatik. A dolmány alá „lájblí szederjes posztóból” ugyanolyan anyagból készült vagy fekete gombokkal. A nadrág magyarosan készítve. „A kalap a legmódosabb és mérsékeltbb magasságú és formájú kerekkalap, azaz ne legyen vagy igen hegyes, vagy igen törpe, a karimája illendő proportiójú; pántlika, bojt, rojt vagy egyéb fityegő cifraság ne legyen rajta, csak kis újjnyi szélességű bársony”. „A németes Schuster-eszma magyarosan minden rojtnek vagy lefüggő bojtnek kizárásával”. „A eszmaának angol schuwichsall való fényesítgetése is megtiltatik”. Ugyanekkor rendelik el a prédikáló diákok részére két palást, egy kisebb és egy nagyobb készítését. A felszentelt papokétól csak abban különbözik, hogy ezeknél a palástnak elől kiforduló két része más szövetből készül, a diákokénál ugyanabból. Ugyanez az egyenruha kötelező a papokra is, hidegebb időkre azonban a róka-torkos mente továbbra is meghagyatik.

Az előírt ruhát 1818 nov. 1-én kezdik viselni (Fasc. X.

288.); nov. 15-én azonban már kérelmet nyújtanak be az E. K. Tanácsához. Bizonyos nehézségek állottak elé a hosszú dolmány eléggé meg nem határozott formája miatt; ezek megigazíttatása új költségeket okozna. Engedje meg tehát a consistórium, hogy a már elkészített ruhákat viselhessék. Ugy látszik t. i., hogy a ruhákat már elkészítették s a később megejtett felülvizsgálás alkalmával bizonyos kifogások támadtak, a melyeknek elenyésztése jelentékeny költséggel járt volna. Igérik, hogy a mennyiben már kész dolmányaik alkata megengedi, annyiban változtatnak, t. i. oldalt a zsebeket eltávolítják s a két sor pikkelyt (seriem bullularum duplicem — pikkely, at non galambkosár) megkisebbitik. A kérést név szerint nem írták alá s nem az igazgató útján, hanem közvetlenül adták be a consistóriumhoz. Ezért visszaadják s aláírásokkal — paucissimis exceptis — újra felterjesztik. A consistórium nagy fájdalommal értesül a dologról s bár némelyeket már büntetésre méltóknak talál, részben az ifjúság iránti atyai jóindulatból, részben erősen remélve a rendeletek iránti engedelmességet, a büntetést elengedi, s megrendeli, hogy a már elkészített ruhákat 8 nap alatt megváltoztassák, a kik pedig még nem csináltattak, azok megszerezzék — „sub poena consistoriali“.

Néhány nappal később, nov. 26-án, az esküdtszék egy diákot, a ki német eszimbában (caligae germanicae) ment ki a városra, 4 m. forintra büntetett, a mit az igazgató egy oeconomiára változtatott. (Fasc. X. 291.)

Az iskola-főnök az 1818. évi feljegyzések végén megjegyzi, hogy ez év emlékezetre méltó különösen azért, mert elhozta a diákruháknak már oly régóta várt megváltoztatását.

Ezek a törvények azokra is vonatkoztak, a kik nálunk már végeztek, de mint bennlakók a kir. lyceumban törvényt tanultak. 1823-ban történt, hogy a törvényt tanulók a vizsga után levették „a deáki köntöst s civilis köntöst vettenek magukra“. Az igazgatónak szorosan meghagyja a consistórium, hogy ezt meg ne engedje s az engedetlenkedőket hathatósan intse meg.

Fennebb említettem, hogy az egyenruhát odahaza is viselni kellett vacatióban. Ugy látszik, hogy mint minden egyenruha, úgy a diáki is kényelmetlen volt, feszélyezte viselőjét. Azért a diák szívesen szabadult tőle, ha tehetta. Az 1824. évi főtanács „a deáki köntösön kívül más köntös viselését kemény büntetés mellett eltiltja“. S hogy e törvényt végre is hajthassa, elrendeli, hogy a vacatióra haza menő diákok a helybeli papnál jelentkezzenek, a ki szemesen ügyeljen az ifjú otlléte alatti minden lépésére s visszajövetelkor a presbyteriummal együtt adjon a diák cselekedeteiről bizonyítványt.

1813 szeptemberben, az iskolai év első esküdtszéki tárgyalására beidézik az összes ú n. nyári diákokat egynek kivételével. Az a panasza ellenök, hogy az utcákon szabadon és az

utcák megkülönböztetése nélkül a tógát levette (sine clamide), sétáltak. Ebből azt lehet következtetni, hogy a nagyobb központi utcákban csak egész díszben lehetett sétálni. A ki clamis nélkül járt a nagy utcákon, 2 m. frtot fizetett, míg a kisebb utcákban, külvárosokban nem vették épen olyan szigorúan a ruházatot. Kihallgatják a diákokat. Egyértelműleg vallják, hogy a nagyobb utcákra mindig szabályszerűen felöltözve mentek ki s csak azt engedik meg, hogy mikor dologra mentek ki a mezőre, akkor lehettek a törvényeknek meg nem felelő ruhában. Ugyanezt vallják azok a becsületes polgárok is, a kiket tanúképen kikérdeztek; a kik még hozzáteszik, hogy soha sem voltak olyan tisztességes nyári diákok, a kik annyira törvényszerűen viselték volna magukat. Ezek bebizonyosodván, az esküdtszék minden büntetés nélkül felmenti őket.

A mi a diáknak a tóga, az volt a diákká leendő novitiusnak (körülbelől az, a mi ma VI. o. t. az iskolai év 1--2 első hónapjában) a *clamis*, vagy *clamis*. A novitius alig várta, hogy tógás diák legyen s a clamist levette, a tógát, a diáki mentét felvehesse. Pedig azután ugyancsak megunta s gyakran vetette le törvény ellenére s a büntetéstől való félelem dacára is. De hát diákká lenni nem volt olyan könnyű. 4—6 hétig görnyedt a frequentatio terhe alatt, midőn valósággal példás magaviseletet kellett tanúsítania s szorgalmasan készült vizsgára a metaphysikából és görögből. Ha készen volt, kérnie kellett a novitiusi rendből való felszabadítását. A felszabadítás vizsgálat alapján történt. Ha a vizsga sikerült, felbocsátották; ha nem, ismételnie kellett a frequentatiót. 1792-ben 4 ilyen novitius kérte felbocsátását a diáki társaságba, de nem kapták meg, mert metaphysikából nem vizsgáztak. Ennek ellenére „bűnös merénylettel“ levették a clamist és átmentek a libertusok rendjébe, felöltvén a togát. Kettő közülök az igazgató atyai intésére józan eszéhez tér s felveszi újra a clamist; kettő azonban „a tölgyfánál erősebben“ kitart merényleténél s ezért esküdtszék elé kerül. Az ítélet így szól:

Mivel az igazgató és az esküdtek tekintélyét semmibe sem vették s a collegiumnak már évszázak óta fennálló alaptörvényeit veszélyeztettkék, sőt alapjaikban fölforgatták, a két előbb említett egy heti oeconomiaúra ítéltetik; a két utóbbi pedig, ha nem ad reversalist arról, hogy az igazgatót és a diákok coetusát kidolgozott (latin) beszéddel megkéri és a következő napon a novitiusok ruháját felveszi s ezek számára előírt törvények szerint él, vettessék börtönbe s egy néhány órát ott töltvén, mint pestis a togás ifjúság kebeléből szégyenteljesen esapassék ki.“

Látni ezekből, hogy a ruházatra vonatkozó törvényeket szigorúan végrehajtották. Ez, mai szemmel nézve a dolgot, kissé érthetetlennek látszik. De a történelmi igazság nagy érdekei ellen vétenénk, ha ez eljárást mai szempontból ítelnők meg.

S tudnunk kell azt is, hogy az akkori collegiumokban ország-szerre ilyenek vagy ehhez hasonlóak voltak a törvények. Aztán a dolog enyhébb megítélés alá esik, ha tudjuk, hogy a ruházat miatt kirótt különben súlyos büntetéseket — a melyek, ha jól sejtem, az igazgató fizetésének pótlására szolgáltak — az igazgató szegény tanulóknak vagy elengedte, vagy oeconomiára változtatta.

Az öltözethez tartozik a *hajriselet is*. E miatt is sokat írtak, kérelmeztek a diákok, míg sikerült kivívniok, hogy „az üdőszakasz *geniusa* szerint való pallérozódás“ útát tört magának.

A 18. száz évben nyakig érő, hátra fésült haját viseltek. Ez bizony soknak terhes lehetett. 1802-ben 17 diák előlről levágatja haját. Esküdszék elé kerültek s kemény büntetést kapnak. Folyamodásukra a consistorium elrendeli, hogy a senior vegyen maga mellé két esküdtet s tartson *benignum exament* „az egész dolognak környülállásai s nevezetesen az aránt: kik voltak ezen cselekedetnek főindítói s kik vágatták el előre hajajkat? Micsoda célből cselekedték azt? Előre volt-e erre meg egyezések? S ha volt, hánynak s névszerint kiknek?“ A főnök megteszi jelentését. A consistorium megvizsgálja a dolgot s ma hallva, szinte hihetetlen az ítélet! A négy vezetőt és felbujtót az intézetből kicsapja. Súlyosította a dolgot az, hogy akkor csinálták az egészet, mikor az igazgató Pákei József meghalt s utódja még nem volt megválasztva, tehát „a törvények erejét akarták tettükkel gyöngíteni. A kik a felbujtóknak segédkeztek, kapnak 4 heti frequentatiót, elveszítik tanítványaikat s megfosztatnak mindenféle javadalmaiktól“ „*usque dum crines in legalem succreverint longitudinem*“, mindaddig, míg hajuk a törvényes hosszúságra megnő. A többi 10 kap 2 heti frequentatiót, elveszti isk. javadalmaikat s tanítványaiktól befolyó jövedelmük visszatartatik“. „E büntetések azonnal életbe lépnek azzal a hozzáadással, hogy a diákok minden lehető módon igyekezzenek fejük első részén elvágott hajaikat a törvényes állapotba megnövelni, különben — súlyosabb büntetést fognak kapni“.

(Közbevetőleg megemlítem, hogy mi volt az a frequentatio? A diáknak folytonosan egyenruhában, még pedig nemcsak dolmányban, hanem mentében és süveggel felöltözve, nyakravaló nélkül kellett asztala mellett ülni és tanulni, pontosan kelni és feküdni, naponként kétszer templomba menni és senkihez sem volt szabad szólania. Ez idő alatt semmi javadalomban nem részesült. (1784-ben enyhítettek valamit e terheken).

8 nap múlva, márc. 4-én kérelmeznek a consist.-hoz, beismerik hibájukat, megbánást, javulást, engedelmességet ígérnek s kérik a frequentatio hátralevő részének elengedését. 10-et még az nap este, 4-et pedig a következő szombaton este fel szabadítanak a frequentatio terhe alól, a szokott formák között

az egész deáki társaság jelenlétében, habár felette hibás cselekedetökhöz képest a büntetés nem rigorose, hanem engedelmesen volt mérsékelve“.

A következő szeptember 9-én, tehát 7 hónap mulva megint kérelmeznek, hogy mivel hajuk a törvényes hosszúságra már megnőtt, adassék ki nekik a tőlük bentartott Zsuki-javadalomnak bár fele része. A consistorium „csupán atyai engedelemből“ kiadja. Ebből következtetni lehet a haj hosszúságára! 7 hónap kellett a haj kinövésére!

Öt év múlva, 1807-ben kérelmeznek a diákok a sővényfalvi főtanácshoz, hogy hajukat kurtára vágathassák. Érdekes kérésük indokolása.

1. A pallérozódás mind a testet, mind a lelket illeti. Egyik a másik nélkül nem tökéletes s a belső maga mellé kíséző társúl a külső pallérozódást is megkívánja. Ide tartozik a burzókos, hosszú hajviseletnek is a mostani idők geniusa szerint lejendő modificatiója, megkurtítása.

2. A régi ú. n. frequentatio terhes alkalmatlanságaj, nyakravaló nélkül járás, nagy papi süveg viselés, a hosszú mentének egészen bárány bőrrel béleltetése, hosszú, térdig érő dolmány viselet stb., jóllehet iskolai törvények által parancsoltattak, de az újabb időszakok ezeknek illetlen alkalmatlanságokat elenyésztették, miért ne lehetne az hajviselet alkalmatlanságait is eltörteni?

3. Vagynak a társaságban, a kiknek felettébb való, vagynak, a kiknek igen gyér hajok vagyon. Ezek a sok fésülés miatt idő nap előtt haj nélkül maradnak, amazok pedig igen sokat szenvednek a szüntelen való lesimitás, takarítás bibelődésével, annyival is inkább, mivel a horgas fésű viselése is tilalmaztatik.

4. Az okosság törvénye az, hogy mind a privatus, mind a társaság, ha csak ennek fennállhatásával nem ellenkezik, alkalmaztassa magát az akkori világban élő, jó erkölcsű emberek külső magaviseletéhez, a kik között él; mostan pedig mind a civilis, mind az ecclesiasticus statusbeliek hajaikat kurtán viselik.

5. Tapasztalás szerint igaz, hogy a belső renden lévő emberben a modestesinosság egy megkívántató tulajdonság; a csinos és tisztas öltözetű lelki tanítót minden hallgató inkább kedveli, ellenben az borzos takarítatlant a hallgatók is undorodással nézik.

Ennyi alapos ok elől a főtanács sem zárkózhatott el. Megengedi tehát a haj kurtára vágatását, de azon megszorítással, „mely szerint minden módinak kirekesztésével, homlokaikra elő nem nyulólag, minden fülhaj és fülszakál nélkül, hátulról pedig 3 ujjnyi hosszúságra maradván, egyébaránt egészen egyarányulag vágattassék és a lehető egyarányúság a társaság min-

den tagjaira nézve megtartassék; ha kik ezen regulatio ellen hibáznának, azok ellen az oskolák rectorai a hajvágatás módjáról eddig fennállott törvényben meghatározott büntetéssel severe animadvértáljanak s magok előtt a meghatározott módhoz alkalmaztassák“.

Ez abban az időben nagy engedmény volt és nagy lépés a korszellem mutatta irány felé! De a diákokat nem elégitette ki teljesen, vagy legalább is nem mindenkit. Hiszen divathősök akkor is voltak! Már a következő évben panaszolják a esókfalvi zsinaton, hogy a diákok nem egyező módon kezdték hajukat vágatni s a zsinat újból a legerősebb dorgatoriumokat intézi a diákok ellen.

Ime, milyen nehéz volt már akkor is küzdeni a divat ellen! Pedig fiatalemberekről volt szó, nem nőkről és leányokról! Akkor még nem volt nőnevelés, nem voltak női iskolák.

Ott próbálta volna meg akármilyen nagytekintélyű zsinat is a női ruhát és hajviselést szabályozni!

Az előadások nyelve a *latin* volt. Hogy tehát a leckéket megérthessék, künn a társalgás nyelve is törvény szerint a latin volt. A ki magyarul beszélt, az büntetést kapott, első esetben 3, másodikban 6 denárt kellett fizetnie a közcassába. A latin beszédnek egyik szűnet nélkül járó symboluma volt a *plága*. Ez két végén két körlapból álló rudaeska volt, a gyermekeké fából, a diákoké vasból, a secundanusoké ezüsből. A kit társa magyar beszéden kapott, a plágával tenyerébe vágott s azután átadta neki, hogy az megint minél hamarább túladhasson rajta. Voltak olyanok, a kik a plágát az exactor hire és tudta nélkül letették s hosszabb ideig hevertették. Az ilyen 25 denár büntetést kapott. Ez alatt aztán megeredt a magyar beszéd árja. Volt olyan is, a ki az odaitélt plagát nem fogadta el. Ez is 25 denárt fizetett. A kinél a plagát reggel, délben, estve találták, az, ha gyermek volt, büntetésből latin szavakat vagy mondatot mondott fel, ha diák volt, fizetett.

De hiába volt a büntetések egész rendszere, a magyar beszédet teljesen elnyomni nem lehetett. Ha a diáknak valami nagy öröme volt, vagy valami bánata, pl. igazságtalannak találta az esküdtszéken rá kimondott ítéletet, szóval, mikor nem az esze, hanem a szíve beszélt, önkéntelenül is magyarul röppentek ki a szavak a száján, különösen az érzelmeknek huszáros kifejezései. A Magyarországon lakó német szintén magyarul fejezi ki ilyen érzelmeit!

1811-ben és 1812-ben a consistoriumban és főtanácson ismételten fölhangzik a panasz, hogy az első éves diákok az ú. n. novitiusok a vizsgálaton, (examen) vagy a mint akkor mondák a „nagy megpróbáltatáson“ nem mu!attak a tudományokban kellő előhaladást. A tanári kar ennek okát abban látja, hogy nem tudnak elég jól latinul s ezért elrendelik, hogy a

mai V. oszt. végeztével (rhetorica és poetica classis) egy új tanfolyam iktattassék be a tanulmányi rendbe s ennek egyedüli tárgya a deáki litteratura, „hogy a deák nyelv gyakorlása s tudása is ifjaink között újra virágzásba hozassék“.

Tanüggyel foglalkozó embernek valóságos élvezet és gyönyörűség olvasgatni azokat a régi fasciculusokat, a melyek a régi diákélet intimitásaiba engednek igen-igen sűrű bepillantásokat.

A latin beszédre vonatkozólag elmondok egy esetet. 1813 nov. 25-én tárgyalta az esküdtszék. Nov. 22-én négy diák — a nevek mellékesek — bizonyos tárgyról beszélgetni kezd, kezdetben latinul, később egyik magyarra fordítja a szót. A más három megmarad a latin mellett. A plaga épen egyiköknél volt s ez nyomban átakarja adni, de a másik nem fogadja el. Az exactor elé citálják s itt egyszerűen letagadja, hogy magyarul beszélt. A tanúk sem vallanak ellene. A senior elé mennek s itt sem világosodik ki a dolog. A plagarius nem hagyja annyiban a dolgot, megy az igazgatóhoz s kéri, parancsolja meg a seniornak, hogy eskettesse meg két tanúját. Ez meg is történt s már-már elsimult a dolog. De a főnök észrevette, hogy itt valami hiba történt s a plagariusnak valószínűen igaza van. Ezért esküdtszék elé viszi a dolgot s itt szigorú investigatiót tartanak. Kezdetben csak egyik vall, később maga a delinquens is, mikor látja, hogy minden tagadása hiábavaló, bevallja, hogy igenis magyarul beszélt. A delinquent felmentik „quia nemo ad fatendum contra se cogi possit“, mivel senkit sem lehet arra kényszeríteni, hogy maga ellen valljon. A két tanút pedig, a kik hamis tanúvallomásukkal méltatlanná tették magukat a tógás diákok társaságára és a hazugság szennyfoltjával bemoeskolták magukat (non amplius suni digni togata societate, qui se nota infidelitatis macularunt), frequentiora és reversalis adására kötelezték. Az olyan diákságra, a mely ilyen ítéletet hoz s ennyire védi a maga köztársasága jó hírét-nevét, méltán lehetett bízni a törvények végrehajtását.

Még csak azt említem meg, hogy a diákoknak *bálba menni* szigorúan tiltva volt. Hogy segítettek hát magukon? Alarcot öltöttek s úgy élvezték a tiltott örömeket. De így is sokszor rajtavesztettek s ilyenkor szigorúan bünhődtek. Egy eset van feljegyezve régi fasciculusokban, hogy egy diák éjjel kiszökött s bálba ment; 12 m. frtra büntették.¹ Ezt azért említem fel, mert kutatásaim közben ilyen magas büntetésre még nem akadtam. Igaz, hogy az iskolából engedelem nélkül kiszököés súlyosbítja az esetet. Egy másikat 4 m. frtra büntetnek. Ez is a legnagyobb büntetések közé tartozik. 1778-ban a főtanács szükségesnek látja a bálozás, táncolás s egyéb illegalitasok ellen

¹ Fasc. Rerum schol. VIII. 309.

felemelni szavát.¹ . . . Továbbá értette ezt is a generale szent consistorium, hogy mind a togatusok, mind a secundanusok s neutralisták közül is sokan az estvéli órákon absentálnak és *maskara köntösben* öltözvén, a városon lenni szokott mulatságokban, úgy más házaknál is megjelennek, táncolnak és egyéb illegalitásokat s illetlenségeket cselekesznek, hogy azért efféléket senki a modo in posterum pertentálni ne merészeljen, serio injungálja a generale szent consistorium és ha kik e félekben vel in minimo comperiáltatnak, azok sine discrimine a törvények s constitutiók szerént tractáltassanak s reguláztassanak“.

A 19. száz e kérdésben is kissé szabadabb levegőt vitt az iskola falai közé. Mert 1808-ban a secundanusok azzal a kéréssel állanak elő, hogy pallérozódás tekintetéből ha egyébkor nem is, feriakon bálókba mehessenek, még pedig a togás diákok, „nehogy rendszerint való köntösük a kénynek szemszúrást okozzon“, más tisztességes öltözetben. A szabadabb szellem csak abban nyilvánul, hogy ezt kérni merik, még pedig nem is az egyenruhások, hanem a secundanusok, kiknek sokkal enyhébb és szabadelvűbb törvényeik voltak. De odáig még nem terjedett el, hogy a consist. megengedje nekik a bálozást.

A diákok a városi lakosságnak sokszor igen hasznos szolgálatakat teljesítettek, különösen tűzeseteknél.² Legyünk azonban igazságosak s valljuk meg, hogy fiatal pezsgő vérük sokszor okozott bosszúságot és kellemetlenséget is.

Tűzoltásnál vastag bőrből készült vedreket használtak. Az idő viszontagságai megkimélték egy ilyent s most régiség-tárunkban őrizzük.

Sok kedves és vonzó részlete van még a régi diákéletnek, de ez alkalommal legyen elég ennyi.

Gyakran felmerül a kérdés, hogy melyik rendszer nevel jobban: a régi-e vagy az új? Pedig a kérdés feltevése így nem helyes. Mindkét rendszer a korszellem talajából nő ki s egyiket a másik talajba áthelyezni — eredménytelen vállalkozás volna. Az a régi rendszer a maga idejében betöltötte hivatását s Isten után erős hittel reméljük, hogy az újhoz kötött várakozásunkban sem fogunk csalódní.

¹ Fasc. VI. 152.

² 1816 husvét harmadnapján (ápr. 16-án) a szomszédban tűz üt ki s az istentiszteletet is félbeszakítja. A diákok derekasan segítettek az oltásban s az a kettő, ki először hatolt fel a háztetőre, 5 rfrtot kapott jutalmul, melyet az igazgató pracesen adott át nekik.

Észrevételek az „idealismus magyarázatára“.

A „Keresztény Magvető“ előbbi füzetében „Magyarázat az idealismushoz“ című cikk jelent meg, a ma létező „idealismusnak“, mint ilyennek valóban a legilletékesebb magyarázójától. Megbocsát a t. cikkíró, ha erkölcs-bölcseleti nézeteivel magyarázata után sem tudok egyet érteni. Különbem ez észrevételem nem a harc lobogójának kítűzését jelenti. Csak helytállás. . . . S ez is csak azért, mert én is úgy fogtam föl az erkölcsi szabadságot, mint magyarázó hirdeti, hogy t. i. az igenis lehet és kell is legyen a mi idealunk. A különbség az, hogy én azt minden időkre alkalmas idealként hirdettem. Most is úgy látom jónak és igaznak. Sőt még megerősített ebben az, hogy nem az erkölcsi szabadság hite az, a mi csak elméleti fontossággal bírhat előttünk — a mint Bodnár úr véli, — hanem megfordítva az erkölcsi szabadság tagadása az, a mit szüntelen czáfol a gyakorlat. Hiszen miért van, hogy Zrinyi is a maga: „sors bona, nihil aliud“ — szállóigéje mellett a magyar nemzet erkölcsi jellemének és kulturerejének nevelésére fordítja minden törekedését, ha gyakorlatilag nincs egyéb, mint a bona sors?! Vagy mint van az, hogy a keresztényileg felvilágosodott hívek ajakán egyre üresebb és tartalom-nélkülibb lesz e szó: fatum, ha úgy hiszik különben ezek, hogy csak a szürke elméletek regioiba tartozik az erkölcsi szabadság gondolata? Már ebből is látszik, hogy az ember moralis érzéke merre felé hajlik; s hogy az erkölcsi szabadság tagadása az, a mi elméleti inkább, mint annak állítása. De ez látszik egyebekből is! Mert az, hogy az emberiség életében egyszer is máskor is vannak olyan időszakok, melyekben ez vagy az a bűn, tévedés, indulat különös epochát készít magának; melyekben az önkény szerint való élet, a zabolátlan szabadság heve fellármázza minden idegszálunkat, s tetteiben árad el egész nemzetekre s elbukik Jeruzsálem: nem bizonyítja az erkölcsi szabadság illuzorius voltát. Hiszen azt is tudjuk, hogy a világ nem állhat meg visszásan sokáig, hanem, mikor a felső fokra jut a bűn, onnan következik a visszaesés; mert helyre kell állani a megbomlott rendnek, az erkölcsi törvény